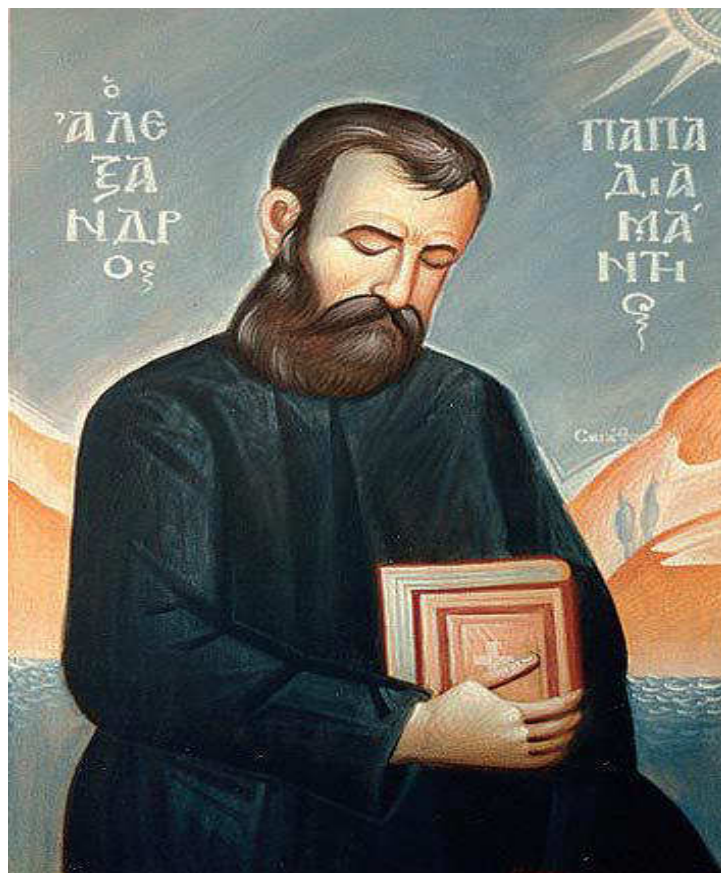

Ὁ Παπαδιαμάντης καί οἱ γραϊκύλοι.

Ἡ ἄρνηση τῆς ταυτότητας.

Φώτιου Ἄρ. Δημητρακόπουλου, καθηγητοῦ Βυζαντινῆς Φιλολογίας Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

«τούτ' ἡ χώρα ποῦ ἀνεμίζει τοὺς ἀμέτρητους γραϊκύλους», ΝΙΚΟΣ ΚΑΡΟΥΖΟΣ

Ὁ τελευταῖος γραϊκυλισμὸς ὡς νόσημα τῆς ἐλληνικῆς διανόησης ἀπορρέει ἀπὸ ἓνα παλαιὸ σύμπτωμα μειονεξίας ἀπέναντι στὴ Δύση, συνοδευόμενο μὲ αἴσθημα προκατάληψης κατὰ τοῦ Βυζαντίου, ἔνεκα παντελοῦς ἀγνοίας τῆς ἐλληνορθόδοξης θέασης τοῦ κόσμου. Τὸ νόσημα παρουσιάζει συγκεκριμένα παθολογικὰ φαινόμενα, ποῦ τὰ ἀποτυπώνει ὀλοκάθαρα ὁ Παπαδιαμάντης στὸ ἀτελὲς μυθιστόρημά του «Τὸ λάβαρον», καὶ προσβάλλει κυρίως τοὺς νεοέλληνες λογίους, διανοουμένους καὶ πολιτικούς. Ὡς ιδεολογικὸ σύνδρομο ἐμφανίζεται γενικῶς ὡς κρίση ταυτότητας, ὡς ἀπόρριψη τῶν ἡμετέρων καὶ θαυμασμὸς τῶν ἀλλοτρίων, ἡγουν ὡς πλέγμα ἐθνικοῦ αἰσθήματος κατωτερότητας. Ὁ γραϊκυλισμὸς ἐμφανίζεται καὶ ὡς ὀξεῖα μορφή τῆς χρονίου νόσου τοῦ μιμητισμοῦ καὶ

τῆς ξενομανίας, ἀκυρώνει τὸν πατριωτισμὸν, παραλύει τὸ ἔθνικὸ φρόνημα, καταργεῖ κάθε ἔθνικὴ θεωρία, συχνὰ ὀδηγεῖ τὰ θύματά του νὰ μεταβληθοῦν σὲ ἄτυπους ἐξωμότες. Ἐν ἄλλοις λόγοις βρίσκεται στὸν ἀντίποδα τοῦ σωβινισμοῦ.

Στὸ παπαδιαμαντικὸ κείμενο, πέρα ἀπὸ τὴν ἀπερίφραστη, γνωστὴ ρῆση ποὺ περιέχεται στὸ προοίμιον τοῦ διηγήματος «Λαμπριάτικος ψάλτης» γιὰ τοὺς «γραιοκύλους τῆς σήμερον», εἶναι διάσπαρτες οἱ ἀντιδυτικὲς τοῦ ἀπόψεις, ὅπως θὰ δοῦμε, ὅμως, μόνον στὸ Κεφάλαιον Η΄ τοῦ «Λαβάρου» ἔχουμε μίαν ὀλοκληρωμένη περιγραφή ἑνὸς γραιοκύλου.

Δὲν εἶχανε κλείσει ἕξι χρόνια ἀπὸ τότε ποὺ ὁ Παπαδιαμάντης πρωτοδημοσίευσε διήγημα, τὸ ἑορταστικὸ χριστουγεννιάτικον «Τὸ Χριστόψωμο» στὴν ἔφημ. «Ἐφημερίς», 26 Δεκ. 1887, ἴσαμε τὴ δημοσίευσιν τοῦ «Λαμπριάτικου ψάλτη» στὴν ἔφημ. «Ἀκρόπολις», 27-31 Μαρτίου 1893. Εἰκοσιεφτὰ διηγήματα σὲ πεντέμισον χρόνια, τὰ περισσότερα στὶς δύο παραπάνω ἔφημερίδες καὶ στὸ περιοδικὸν «Ἐστία», στὸ μεγαλύτερον μέρος τοὺς μὲ ὑπόθεσιν συνδεδεμένη μὲ τὸ δωδεκάημερον τῶν Χριστουγέννων ἢ τὸ Πάσχα, καὶ δημοσιευμένον τὶς μέρες τῶν γιορτῶν. Τὸ ἑορταστικὸν-θρησκευτικὸν-περιεχόμενον τῶν διηγημάτων ὡς ἐξωτερικὸν αἶτιον, κὶ ἢ ζήλια ὡς ἀφανὴς λόγος ἐπικρίσεως, εἶχαν κάνει κάποιους κριτικοὺς νὰ δηλώσουν τὴ δυσφορίαν τοὺς ἔναντι τοῦ Παπαδιαμάντη. Σ' αὐτοὺς ἀπαντᾷ στὸν πρόλογόν του ὁ κυρ-Ἀλέξανδρος, ἥπια, ἀλλὰ καὶ εἰρωνικά, καὶ μὲ ἄρκετον θυμὸν πρὸς τὸ τέλος. Μνημονεύει τὴ συγγραφικὴν του πρόθεσιν, τὶς πηγὰς τῆς ἔμπνευσέως του, τὸ ἀναγνωστικὸν ἐνδιαφέρον ποὺ παρουσιάζουν τὰ διηγήματά του, τὴν ἔλλειψιν ἐπιζητημένης καὶ βεβιασμένης ὑπόθεσεως ἢ πλοκῆς, τὴν ἀντλήσιν τῆς θεματικῆς ἀπὸ τὴν πραγματικότητα χωρὶς κάτι τὸ ἀπίθανον, καί, τέλος, πὼς ἐργάζεται ὁ ἴδιος ὡς δημιουργός.

Ὁ Παπαδιαμάντης συνεχίζει ὑπογραμμίζοντας τὰ σημεῖα ποὺ ἐνοχλοῦν τοὺς ἐπικριτὰς του: ἡ θρησκευτικὴ ὑπόθεσιν τῶν ἔργων του, ἡ ἀπόψή του περὶ συνεχείας τοῦ ἑλληνισμοῦ διὰ μέσου τοῦ ἑλληνικοῦ μεσαιῶνα, ἡ ἀδιαφορία του γιὰ τὸν κακῶς νοούμενον ἐκπολιτισμὸν καὶ τὴν πρόοδον. Ἀλλὰ ἐκεῖ ποὺ ἐπιτίθεται λαῦρος ὁ Παπαδιαμάντης εἶναι στὰ συμπτώματα τοῦ γραιοκυλισμοῦ, ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὸν μιμητισμὸν καὶ τὴν ξενομανίαν.

Συχνὰ παρατηροῦμε στὸ παπαδιαμαντικὸ κείμενον ὅτι ὁ συγγραφέας ἔχει τὴν ἰκανότητα νὰ εἰσέρχεται στὴ νοοτροπία τοῦ ἄλλου ἢ τῶν ἄλλων καὶ νὰ ὀμιλεῖ μὲ τοὺς δικούς τοὺς ὄρους. Αὐτὸ προσδίδει τὴ χαρακτηριστικὴ καὶ μὴ καταπιεστικὴ ἀντιρρητικὴ ἄνεσιν στὸ κείμενον καὶ ἐπιτρέπει

στὸν Παπαδιαμάντη νὰ ἀποδεικνύει ἐνίοτε στοὺς ἄλλους ἀκόμη καὶ πῶς θὰ μπορούσαν νὰ εἶναι «συνεπεῖς πρὸς ἑαυτούς».

Τί μιμοῦνται μετὰ μανίας οἱ γραιοὶ τῆς ἐποχῆς του; Τὴν ἀθεΐα καὶ τὸν κοσμοπολιτισμό. «Μὴ θρησκευτικὰ πρὸς Θεοῦ! Τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος δὲν εἶναι Βυζαντινοί, ἐννοήσατε; Οἱ σημερινοὶ Ἕλληνες εἶναι κατ'εὐθεΐαν διάδοχοι τῶν ἀρχαίων. Ἐπειτα ἐπολιτίσθησαν, ἐπροώδευσαν καὶ αὐτοὶ συμβαδίζουν μὲ ἄλλα ἔθνη». Ἡ εἰρωνικὴ αὐτὴ δήλωση τοῦ Παπαδιαμάντη στρέφεται γενικῶς κατὰ τοῦ πνεύματος τῶν καιρῶν, τὴν παραγνώριση καὶ περιφρόνηση τοῦ Βυζαντίου καὶ τῆς ὀρθόδοξης ἀντίληψης, πνεῦμα ἀκόμα κυρίαρχο παρὰ τὸ ὅτι εἶχε πρὸ ἐτῶν ἐκδοθεῖ ἡ «Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους» τοῦ Παπαρηγόπουλου. Ἀλλὰ τὸ 1866 εἶχε ἐκδοθεῖ «Ἡ Πάπισσα Ἰωάννα» τοῦ Ροῖδη καὶ τὸ 1877 «Ἰουλιανὸς ὁ παραβάτης» τοῦ Κλέωνος Ραγκαβῆ καὶ ἐνῶ ἔχει ὑποστηριχθεῖ ὅτι τὸν δεύτερο ὑπονοεῖ ὁ Παπαδιαμάντης, φρονῶ ὅτι κατὰ συμφυρμὸ καὶ τοὺς δύο ἔχει κατὰ νοῦν στὸ προοίμιό τοῦ διηγήματος «Λαμπριάτικος ψάλτης», ὅταν ἀναφέρει τὰ σχετικὰ πρὸς τὸν Ἰουλιανό, γράφοντας: «ὅταν συγγραφεὺς ἄλλος, καὶ ἄλλης περιωπῆς, δημοσιεύσας πρὸ ἐτῶν ἱστορικό – φανταστικὸν δράμα, ὅπου προέτασσε χυδαῖα ἀληθῶς προλεγόμενα, δι' ὧν ὕβριζε βαναύσως τὴν θρησκείαν τῶν πατέρων του». Μόνον, ἐξάλλου, ὁ Ροῖδης, διακριτικὰ καὶ ἀσχολίαστα, εἰρωνεύτηκε καὶ τὸ αἶσθημα «εὐγνωμοσύνης πρὸς τὴν λυτρώσαν ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ ξένου ζυγοῦ Ἐκκλησίαν, δι' ἧς ἠλπίζομεν τάχιον ἢ βράδιον καὶ τὴν πραγματοποιήσιν τῆς μεγάλης ιδέας, τὴν ἀπελευθέρωσιν δηλαδὴ τῆς Ἡπείρου καὶ Θεσσαλίας».

Ὁ Παπαδιαμάντης, στὸ προοίμιό του, ἀπαντᾷ: «Δία νὰ δώσωμεν πέρας εἰς τὸ προοίμιόν αὐτό, θὰ εἴπωμεν μὲ δύο λέξεις ὅτι: Τὸ σημερινὸν ἔθνος δὲν ἐπῆγε, δυστυχῶς, τόσον ἐμπρός, ὅσον λέγουν αὐτοί. Τὸ ἔθνος τὸ ἑλληνικὸν, τὸ δοῦλον τουλάχιστον, εἶναι ἀκόμη πολὺ ὀπίσω, καὶ τὸ ἐλεύθερον δὲν δύναται νὰ τρέξη ἀρκετὰ ἐμπρός, χωρὶς τὸ ὅλον νὰ διασπαραχθῆ ὡς διασπαρασσεται, φεῦ! ἤδη. Ὁ τρέχων πρό- πει νὰ περιμένῃ καὶ τὸν ἐπόμενον, ἐὰν θέλῃ νὰ τρέχῃ, ὁ ἐλεύθερος πρέπει νὰ βοηθῆ τὸν δεσμώτην ἢ νὰ τὸν ἀνακουφίξῃ. Ὅσον παρέρχεται ὁ χρόνος, τόσον τὸ ἐλεύθερον ἔθνος καθίσταται, οἴμοι! Ἀνικανώτερον, ὅπως δώση χεῖρα βοηθείας εἰς τὸ δοῦλον ἔθνος. Ἄγγλος ἢ Γερμανὸς ἢ Γάλλος δύναται νὰ εἶναι κοσμοπολίτης ἢ ἀναρχικός ἢ ἄθεος ἢ ὀτιδήποτε. Ἐκαμε τὸ πατριωτικὸν χρέος του, ἔκτισε μεγάλην πατρίδα. Τώρα εἶναι ἐλεύθερος νὰ ἐπαγγέλεται χάριν πολυτελείας τὴν ἀπιστίαν καὶ τὴν ἀπαισιοδοξίαν. Ἀλλὰ Γραιοὶ τῆς σήμερον ὅστις θέλῃ νὰ κάμῃ δημοσίαν τὸν ἄθεον ἢ τὸν κοσμο-

πολίτην, ὁμοιάζει μὲ νάνον ἀνορθούμενον ἐπ’ ἄκρων ὀνύχων καὶ ταυνόμενον νὰ φθάσῃ εἰς τὸ ὕψος καὶ φανῆ καὶ αὐτὸς γίγας. Τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος, τὸ δοῦλον, ἀλλ’ οὐδὲν ἤττον καὶ τὸ ἐλεύθερον ἔχη καὶ θὰ ἔχη διὰ παντὸς ἀνάγκην τῆς θρησκείας του».

Συμπεράσματα: ἡ ἀθεΐα, ἡ ἀπόρριψη τῶν θρησκευτικῶν, συνεπιφέρει τὴν ἀπόρριψη τοῦ Βυζαντίου καὶ ἀνάγει τὴν διαδοχὴ τῶν σημερινῶν Ἑλλήνων κατ’ εὐθεΐαν στοὺς ἀρχαίους. Δὲν εἶναι τυχαία καθόλου ἡ χρῆση τῶν ὄρων, ἂν καὶ δὲν ἔχη καθόλου προσεχθεῖ, στὸν Παπαδιαμάντη: «τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος», οἱ «Βυζαντινοί», οἱ «ἀρχαῖοι», ἡ προσπάθεια καθορισμοῦ δηλαδὴ ἐθνικῆς ταυτότητας, κάτι τὸ ὁποῖο δὲν ἴσχυε καὶ δὲν ἐνδιέφερε τοὺς μεσαιωνικοὺς καὶ ἀρχαίους μας προγόνους. Κι ἀπὸ τὴν ἄλλη, ὁ κοσμοπολιτισμὸς, ὅτι δὲν ζοῦμε πιά στὶς μικρές μας πατρίδες ἀλλὰ στὸν κόσμον ὁλάκερο. Στὴν «Ἀπάντησιν εἰς τὸν Ζ. τῆς «Ἐφημερίδος» τὸ 1891 φαίνεται σαφῶς τί ἐννοεῖ λέγοντας «κοσμοπολίτης» ὁ Παπαδιαμάντης: «ἐννόει ἀπλῶς, καθὼς ἐγὼ τὸ ἠρμήνευσα, ὅτι φεύγω ἐνίστε ἀπὸ τὸν τόπον τῆς γεννήσεώς μου καὶ δὲν προσκολλῶμαι ἀποκλειστικῶς εἰς τὰς ἀναμνήσεις τῆς παιδικῆς ἡλικίας μου. Ἐγραψεν Ἀμερικανός, ἀντὶ νὰ γράψῃ κοσμοπολίτης». Ἐπομένως, κοσμοπολιτισμὸς γιὰ τὸν Ἕλληνα σημαίνει καὶ ἀδιαφορία περὶ τὰ πάτρια, δὲν εἶναι μόνον ἐγκατάλειψη τῆς ἐμμονῆς στὴν ἐντοπιότητα, εἶναι ἄρνηση ἐπιτέλεσης τοῦ πατριωτικοῦ χρέους νὰ κτίσῃ μεγάλη πατρίδα. Ἀντιθέτως, γιὰ τοὺς Εὐρωπαίους, Ἀγγλους, Γερμανούς,

Γάλλους, ἡ ἀθεΐα, ὁ ἀναρχισμός, ὁ κοσμοπολιτισμός εἶναι πολυτέλεια τὴν ὁποία ἔχουν τὴν ἐλευθερία νὰ ἐπαγγέλονται, ἐνῶ τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος θὰ ἔχει διὰ παντὸς ἀνάγκη τῆς θρησκεί-ας του.

Πρὸς ἄρσιν πάσης παρεξηγήσεως πρέπει νὰ λεχθεῖ ἐδῶ ὅτι ὁ Παπαδιαμάντης δὲν ἦταν κανενὸς εἴδους ἐμμανῆς σωβινιστής, ἀποκλειστικός, ξενοφοβικός. Ἄλλωστε, ὁ ἴδιος γράφει στὸ προοίμιο τοῦ «Λαμπριάτικου ψάλτη» ὅτι «ἐν πρώτοις, καλὸν θὰ ἦτο νὰ διακρίνωμεν ὅ,τι πράγματι εἶναι ξενισμὸς ἀπὸ ὅ,τι δύναται νὰ εἶναι, ἐκ τῆς φύσεως τῶν πραγμάτων, κοινὸν εἰς πάντα τὰ ἔθνη». Οὔτε, ἄς ποῦμε στὰ λογοτεχνικά του χρέη, ἔπαυσε νὰ διαβάζει καὶ νὰ παραπέμπει στὸν Βύρωνα, τὸν Μίλτων, τὸν Σέξπηρ, τὸν Θερβάντες, οὔτε φυσικὰ ἀγνοοῦσε τὴν εὐρωπαϊκὴ λογοτεχνία ἢ εἰδησεογραφία, αὐτὸς ὁ ἐργαζόμενος ὡς μεταφραστὴς εὐρωπαϊκῶν ἐφημερίδων, περιοδικῶν καὶ ἄλλων ἐντύπων. Καὶ αὐτὴ ἡ ἔλλειψη προγραφῶν στὸν Παπαδιαμάντη δὲν ἀφορᾷ μόνον τὴν εἰκόνα τῶν Εὐρωπαίων, ἀλλὰ καὶ τὴν εἰκόνα τῶν Τούρκων, ἄς θυμηθοῦμε τὸν «Ἐπεσμένο δερβίση» καὶ τὸ ἄρθρο του «Αἱ Ἀθῆναι ὡς ἀνατολικὴ πόλις». Μ' ἄλλα λόγια, τὸ καλὸ δὲν ἀνθεῖ μόνον τὴν Ἑλλάδα καὶ τὸ κακὸ στὰ ξένα, οὔτε ὅμως καὶ ἀντίστροφα, δὲν εἶναι ὁμορφο καὶ καλὸ ὅ,τι ἔρχεται ἀπὸ τὴν προηγμένη Δύση, καὶ ἄσχημο καὶ κακὸ ὅ,τι ἔχουμε στὴν Ἑλλάδα! Σὲ καμμιά ἀπὸ τὶς δύο θέσεις δὲν βρίσκεται ὁ Παπαδιαμάντης, ἐνῶ στὴν πρώτη βρίσκονται οἱ πατριδοκάπηλοι σωβινιστὲς καὶ στὴ δευτέρῃ οἱ συμπλεγματικοὶ γραικύλοι.

Ὡς γνήσιος ὀρθόδοξος ὁ Παπαδιαμάντης δὲν ἐξεγείρεται ἀπὸ τὴν παρατήρηση ὅτι ὑπάρχει ἀμαρτία, ἀλλὰ ἀπὸ τὸν δόλο καὶ τὴν ὑποκρισία. Ἄς ποῦμε, ἡ Χριστίνα ἢ δασκάλα στὸ «Χωρὶς στεφάνι» εἶναι μία ἀμαρτωλὴ ἀστεφάνωτη, ἀλλὰ σώζεται ἀπὸ τὴν ἀγάπη ποὺ ἔδειχνε, παρὰ τὸν δακτυλοδεικτούμενο βίον της δίπλα σ' ἓναν ἄθλιο πολιτικάντη ποὺ ἔχει μάθει νὰ ἐκμεταλλεύεται τοὺς πάντες. Βλέπει λοιπὸν καὶ τὰ δικά μας ἐλαττώματα καὶ τὴν ἀμαρτία στὴ δική μας κοινωνία, ὅμως γνωρίζει ὅτι τὸ πολιτικὸ πρόβλημά μας εἶναι ὅτι εἴμαστε ἀνάμεσα στὸν λατινικὸ δόλο καὶ τὴν τουρκικὴ βία, ποὺ μᾶς καταδυναστεύουν· ἔτσι γράφει στὸ ἄρθρο τοῦ «Ὁ Μπάυρων» λίγα χρόνια ἀργότερα, τὸ 1896, δανειζόμενος ἓνα στίχο τοῦ βρετανοῦ ποιητῆ: **«Ἡ τουρκικὴ βία καὶ ὁ λατινικὸς δόλος!»** Αἱ λέξεις αὗται δὲν εἶναι ἱστορικὸν σύμβολον, παραστατικὸν τοῦ πολυπαθοῦς Ἑλληνισμοῦ;

Πόσον ἐνδομύχως ἠσθάνετο καὶ κατενόει ὁ μέγας Βρετανὸς τὴν θέσιν τῆς Ἑλλάδος, τὴν τότε καὶ τὴν διαρκῆ καὶ τὴν παντοτινὴν! Καὶ πόσον ἀπέχομεν ἡμεῖς νὰ τὴν ἐνοήσωμεν καὶ νὰ τὴν αἰσθανθῶμεν!» Αὐτὴ ἡ θέση

του, ἢ σαφῶς, ἀλλὰ καὶ ἐπιλεκτικὰ ἀντιδυτικὴ, μένει ὡς τὸ τέλος, ὅπως γιὰ παράδειγμα γράφει τὸ 1907, στὸ σπουδαῖο ἄρθρο του «Γλῶσσα καὶ Κοινωνία»: «Δὲν ἔπαυσαν τ' ἄχυρα καὶ τὰ σκύβαλα τοῦ πολιτισμοῦ νὰ μᾶς ἔρχονται διαρκῶς μὲ τὴν πνοὴν τῶν ἀνέμων. Ὅλοι οἱ ἀργέσται καὶ οἱ ζέφυροι καὶ οἱ ἰάπυγες μᾶς φέρνουν τ' ἀπορρίμματα, τὰ καθάρματα τῶν δογμάτων καὶ τῶν θεωριῶν, τῶν μεθόδων καὶ τῶν τρόπων, τῶν ἠθῶν καὶ τῶν ἔξεων ἀπὸ τὴν Ἑσπερίαν». Οὔτε, στὸ ἴδιο ἄρθρο, ἔχει ξεχάσει τὸν Ροῖδη: «Δὲν ἠξεύρω γιατί, πρὸ χρόνων, ὅταν ἐσκεπτόμην ἂν ἔπρεπε νὰ γράψω τὴν παροῦσαν μελέτην, ἐσχεδίαζα νὰ τὴν ἐπιγράψω «Τὰ ξόανα». Διατὶ ἄρα; Μήπως ἐσκόπουν ν' ἀπαντήσω εἰς «Τὰ εἶδωλα» τοῦ μακαρίτου Ροῖδου;». Καὶ σ' ἓνα ἄλλο, θρησκευτικόν, αὐτὴ τὴν φορὰ ἄρθρο γιὰ τὸ Μεγάλον Σάββατον, στὰ ἴδια χρόνια, τὸ 1892, περιλαβαίνει τὸν Ροῖδη καὶ τὴν Πάπισσα, ἀλλὰ καὶ τὸν νεαρὸ λογογράφον, ἀνώνυμον, ποὺ εἶναι ὁ Ξενοπούλος. Πολλὰ θὰ εἶχε κανεὶς νὰ ἀποδελτιώσῃ ἀπὸ τὰ ἄρθρα τοῦ Παπαδιαμάντη. Θὰ ἄρκεσθῶ νὰ παραθέσω ὅμως ἀπὸ ἓνα ἄρθρον τοῦ 1900, «Ἡ διορθωσιομανία καὶ τὰ θύματά της», τὰ ἀκόλουθα: «Τὸ μεταλλεῖον τῆς ποιήσεως τῆς ἀνατολικῆς εἶναι ἄλλο, καὶ οἱ τρόποι, αἱ μεταφοραὶ καὶ εἰκόνες τῆς γλώσσης τῶν Ἱερῶν Γραφῶν δὲν θὰ γίνωσι ποτὲ νεωτερικαὶ οὔτε δυτικάι».

Ἄλλὰ τί γίνεται μὲ τὸν νεαρὸ Παπαδιαμάντη τῶν μυθιστορημάτων; Στὴ «Μετανάστιν» τὸ μόνον ποὺ δείχνει μία ἐπιφύλαξιν πρὸς τὸ δυτικὸ πνεῦμα εἶναι στὴν ἀρχή, μία φράσις τοῦ γέρου ναυτικοῦ στον γιὸ τοῦ Ζέννα: «νομίζεις ὅτι αἱ νέαι ὅσαι ἀνετράφησαν εἰς τὴν Εὐρώπην, λαμβάνουν ὑπὸ σπουδαίαν σκέψιν τὴν γνώμην τῶν γονέων τῶν προκειμένου περὶ γάμου; Εἶσαι πολὺ μακράν».

Ὅπως ὅλοι ξέρουμε, ἡ ἀντιδυτικὴ στάσις τοῦ Παπαδιαμάντη γίνεται ὀλοφάνερη στὰ δύο τοῦ ἐπόμενα ἔργα, στοὺς «Ἐμπόρους τῶν ἐθνῶν» καὶ στὴ «Γυφτοπούλα». Οἱ δύο σελίδες ποὺ δείχνουν τὸν ἐνετικὸν κυνισμόν, πολιτικόν, οἰκονομικόν, θρησκευτικόν, εἶναι χαρακτηριστικαί: «ὁ λέων τοῦ Ἁγίου Μάρκου βουλιμιᾶ. – Ἄκονᾶ τοὺς ὀδόντας του – Χρυσόν, χρυσόν! Ἡ Βενετία μόνη εὔρε τὴν φιλοσοφικὴν λίθον. – Τὰ ἔντομα πετῶσι διὰ τὰ στρουθία, τὰ στρουθία διὰ τὸν ἱέρακα. – Καὶ τὰ ἔθνη διὰ τὴν Βενετίαν. – Ἄλλὰ τὰ ἔθνη δὲν πετῶσι. – Διότι ἡ Βενετία ἔκοψε τὰ φτερά των. – Ἡ Βενετία πωλεῖ τὸν Χριστὸν καὶ ἀγοράζει τὸν Μωάμεθ. – Θὰ κάμη καλὰ νὰ τοὺς πωλήσῃ καὶ τοὺς δύο. – Ἄρκεῖ νὰ εὔρη συμφέρουσιν τιμὴν». Καὶ ἀκόμη, ἀπὸ τὴν καταδίκη τῆς Βενετίας, στὴν καταδίκη τῆς πολιτικῆς καὶ τῶν πολιτικῶν:

«Τί ἐζήτει ἡ Βενετία πέμπουσα τοὺς στόλους τούτους εἰς τὸ Αἰγαῖον; Ὅτι ζητεῖ ὁ σφαγεὺς παρὰ τοῦ θύματος, τὰς σάρκας αὐτοῦ, ἵνα κορέσῃ τὴν πείναν του. Διατὶ αἱ ἰδιωτικαὶ αὗται καὶ κεκυρωμένοι μὲ τὰ σήματα τοῦ Ἁγίου Μάρκου ἐπιχειρήσεις; Διατὶ οἱ τοσοῦτοι ἐργολάβοι τῶν κατὰ κτήσεων, τῶν ὡς διὰ δημοπρασίας ἐκτελουμένων; Ἡ Βενετία προσηγόρευεν ἑαυτὴν Πολιτείαν, καὶ εἶχεν υἱοὺς τυράννους. Τοῖς ἔδιδε τὸ χρῖσμα τῆς καὶ τοὺς ἔπεμπεν ἵνα κατακυριεύσωσιν τῆς γῆς. Ἡ γενεαλογία τῆς πολιτικῆς εἶναι συνεχῆς καὶ γνησία κατὰ τοὺς προγόνους. Ἡ ἀργία ἐγέννησε τὴν πενίαν. Ἡ πενία ἔτεκε τὴν πείναν. Ἡ πείνα παρήγαγε τὴν ὄρεξιν. Ἡ ὄρεξις ἐγέννησε τὴν ἀυθαιρεσίαν. Ἡ ἀυθαιρεσία ἐγέννησε τὴν ληστείαν. Ἡ ληστεία ἐγέννησε τὴν πολιτικὴν. Ἴδου ἡ ἀυθεντικὴ καταγωγὴ τοῦ τέρατος τούτου. Τότε καὶ τώρα, πάντοτε ἡ αὐτή. Τότε διὰ τῆς βίας, τώρα διὰ τοῦ δόλου... καὶ διὰ τῆς βίας. Πάντες ἀμετάβλητοι οἱ σχινοβάται οὗτοι, οἱ Ἀγίγγανοι, οἱ γελωτοποιοὶ οὗτοι πίθηκοι (καλῶ δὲ οὕτως τοὺς λεγομένους πολιτικούς). Μαῦροι χαλκεῖς κατασκευάζοντες δεσμὰ διὰ τοὺς λαοὺς ἐν τῇ βαθυζόφῳ σκοτίᾳ τοῦ αἰωνίου ἐργαστηρίου των...».

Στὴ «Γυφτοπούλα» ὑπάρχει ὀλόκληρο κεφάλαιο, τὸ Α΄ τοῦ Δευτέρου Μέρους, μὲ τίτλο «Ἱστορικὴ Παρέκβασις». Ἐκεῖ, συνοπτικὰ μνημονεύω, ἀναφέρεται ὁ Πλήθων ὡς «ὁ μετὰ τὸν Παραβάτην [Ἰουλιανὸν] δεύτερος Παραβάτης», ἡ ἐποχὴ τοῦ Παπαδιαμάντη ὡς «ἀπροσδιόριστος ἐποχὴ» ὅπου ἡ μόνη θρησκεία εἶναι «ἡ ἔλλειψις πάσης θρησκείας», ἡ ἱστορικὴ κριτικὴ, εἰς ἣν οὐδεμίαν ἔχομεν [=ὁ Παπαδιαμάντης] ἐμπιστοσύνην». «Μόνον μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς βασιλευούσης ἔπεσον οἱ πλεῖστοι τῶν λογίων τὸ ἔσχατον τοῦτον οἰκτρὸν πτώμα [=ἡ ἐγίνονταν ἀρχαιολάτραι ὡς ὁ Πλήθων ἢ ἐνεκομποῦντο τὰ δόγματα τῆς Ρώμης]», καταδικάζεται τὸ «αἴσχος τοῦ αὐτομόλου καὶ δραπέτου» Βησσαρίωνος, ὑμνεῖται ὁ Μᾶρκος ὁ Εὐγενικός καὶ δίδεται παραπομπὴ στὸ «σύγγραμμα τοῦ Ἀθανασίου τοῦ Παρίου τὸ ἐπιγραφόμενον «Ὁ Ἀντίπαπας»». Εἰρήσθω ἐν παρόδῳ ὅτι κανεὶς δὲν ἔλαβε τὸν κόπο νὰ παραβάλλῃ τὸ σύγγραμμα αὐτὸ μὲ τὸ κείμενο τοῦ Παπαδιαμάντη. Ὅπως καὶ κανεὶς, πλὴν τοῦ γράφοντος, δὲν προσπάθησε νὰ ἐντοπίσῃ τις ἱστορικὲς πηγὲς τῶν μυθιστορημάτων τοῦ Παπαδιαμάντη. Στὸ βιβλίον ὅπου κατέγραψα τὸ Ἀρχεῖο Ἀποστόλου Γ. Παπαδιαμάντη ἀφιέρωσα κάποιες σελίδες, στὶς ὁποῖες ἀπέδειξα ὅτι πηγὴ γιὰ τοὺς «Ἐμπόρους» ὑπῆρξε ἡ Ἱστορία τοῦ Παπαρρηγόπουλου καὶ γιὰ τὴν «Γυφτοπούλα» ἡ «Νεοελληνικὴ Φιλολογία» τοῦ Σάθα, καὶ προσέθεσα ὅτι σὲ ἄγνωστο ὡς τότε θρησκευτικὸ ἄρθρον τοῦ Παπαδιαμάντη, τὸ 1876 κιόλας, μνημονεύεται ὁ Νικόλαος Πολίτης καὶ ὁ Παπαρρηγόπουλος. Ἄν

θυμηθοῦμε καὶ τὴν ἀνακοίνωση τῆς Καίτης Πολυμέρου-Καμηλάκη ὅτι στὸ ἀρχεῖο Πολίτη σώζονται δύο ἀνέκδοτα γράμματα τοῦ Παπαδιαμάντη στὸν Πολίτη, συμπεραίνουμε, πρᾶγμα ὄλως ἐνδιαφέρον, ὅτι ὁ Παπαδιαμάντης γνώριζε τὸ ἔργο τους καὶ συμμεριζόταν τὶς ἐλληνοκεντρικὲς τους θέσεις. Δὲν θὰ πρέπει, ἐπίσης, νὰ ἀποσιωπήσουμε κάτι ποὺ ἔχει κι αὐτὸ μείνει ἀσχολίαστο, στὸ ἴδιο κεφάλαιο: «Ὁ Γεώργιος Γεμιστός, πρὸς τοῖς ἄλλοις αὐτοῦ ἐ λ α τ τ ῶ μ α σ ι , εἶχε καὶ ἐν ἐλάττωμα ἄγνωστον καὶ ἀνήκουστον κατ' ἐκεῖνον τὸν χρόνον. Ἦτο εἷς ἐκ τῶν ὀλιγίστων, οἵτινες εἶχον συνείδησιν τοῦ ἐθνισμοῦ, καὶ ἡ καρδιά του ἐφλέγετο ὑπὸ φιλοπατρίας». Τὸ νὰ γράφει ὁ Παπαδιαμάντης γιὰ «συνείδηση τοῦ ἐθνισμοῦ» ἐκεῖνα τὰ χρόνια ὡς «ἄγνωστον καὶ ἀνήκουστον» καὶ νὰ χρησιμοποιεῖ γιὰ τὸν ὄρο αὐτό, ἀμφίσημα, τὴ λέξη «ἐλάττωμα» εἶναι κάτι ποὺ ἐξεικονίζει τὴν ὀξύδερκεια καὶ λεπτότητα τῶν παρατηρήσεών του καὶ σὲ ἱστορικὰ ζητήματα.

Ἐντάσσοντας τὴν ἀπέχθεια τοῦ Παπαδιαμάντη κατὰ τῶν γραικύλων στὸ εὐρύτερο ἀντιδυτικὸ αἶσθημά του, θὰ παραθέσουμε ὀρισμένα χωρία ἀπὸ τὸ ἔργο του, πρὸς ἐπίρρωση τῶν λεγομένων:

«Ἀλλὰ τί θὰ ἐχρειάζετο ἡ Θεολογικὴ Σχολή, ἂν ἔμελλε ν' ἀσχολῆται ἀποκλειστικῶς εἰς «τετριμμένα» θέματα, καὶ νὰ ἐμπνέεται ἀπολύτως ἀπὸ τὰ συναξάρια; Τόσοι σοφοὶ ἄνδρες, φωστῆρες ἐκ τῆς Ἑσπερίας ἀνατεί-

λαντες, μὲ τόσον παχεῖς μισθοὺς, καὶ νὰ μὴ μεταγγίσουν ὀλίγον ἀθει-
στικὸν πνεῦμα εἰς τὴν Ἑλλάδα!».

» Ὁ ἰατρὸς ἦτο καλὸς νέος, πλησιάζων εἰς τὸ τεσσαρακοστὸν, ὑψη-
λός, λιγνός, πρόθυμος, ὄχι πολὺ σκληρὸς οὔτε πλεονέκτης. Ἦτο ἀπόφοιτός
του ἐν Ἀθήναις πανεπιστημίου, καὶ δὲν τὸν εἶχε κολλήσει μανία, ἂν καὶ
εἶχε τὰ μέσα, νὰ μεταβῆ εἰς τὴν Ἑσπερίαν, ὅπως ἀγοράσῃ σοφίαν. [...]

» τῶν τριῶν νεαρῶν ἠρώων τῶν προμάχων τῆς πίστεως καὶ τῶν
ἐθνικῶν παραδόσεών των [...]

» εἰσάγων εἰς τοὺς ἱεροὺς ναοὺς κοινὰ καὶ ξενότροπα, νόθα καὶ
ἀπαγορευμένα [...]

» Ἀλλὰ τότε δὲν ὑπῆρχεν ἰδέα φυλετισμοῦ μεταξὺ τῶν ὀρθοδόξων
λαῶν, ὑπῆρχε μόνον κοινὸς σύνδεσμος μεταξὺ ὁμοπαθῶν καὶ ὁμοδούλων,
ἐνῶ τώρα; [...]

» ἡ νοθεία ἢ ἐπιγενομένη εἰς τὸν θρησκευτικὸν βίον ὑπὸ καλλι-
τεχνικὴν μάλιστα ἔποψιν. Ὁ ἀπὸ τοῦ Βορρᾶ κατελθὼν χεῖμαρρος ἔφερεν
ἐκτὸς τῶν ρουβλίων καὶ τῶν πολιτικῶν σκοπῶν, ἔθιμα τινὰ καὶ ἰδέας
ἀπαδούσας εἰς γνησίας βυζαντινᾶς παραδόσεις [...]. Οὕτως εἶναι ἐλπίς,
ἐνόσω τὰ εὐαγῆ ταῦτα ἰδρύματα ὑπάρχουν (καὶ θὰ ὑπάρχωσιν ἐνόσω ὁ
ἔξω Ἑλληνισμὸς δὲν συνδιαφθαρή φεῦ! θρησκευτικῶς τέλεον μετὰ τῆς
ἐλευθέρας γωνίας), εἶναι ἐλπίς νὰ ἀντισταθῆ ἐκεῖ ὁ Ἑλληνισμὸς εἰς τὴν
ἐπιδρομὴν τῶν ξένων. Διότι ἐκ τῆς ἐλευθέρας Ἑλλάδος οὐδεμίαν ἐλπίδα
συνδρομῆς βλέπομεν. Ἡ σημερινὴ δυνατὸν νὰ ὑπηρετῆ τὴν Ἑλλάδα ὡς
κράτος, δὲν τὴν ὑπηρετεῖ ὅμως ὡς Ἔθνος, τοῦτο νομίζομεν ἡμεῖς.

Αὐτὸ τὸ μειονέκτημα ἡμῶν, ἂν εἶναι μειονέκτημα, ἐν ἀποδεικνύει,
ὅτι ἡμεῖς ἐξωκειώθημεν ἄρα μὲ τὰ πάτρια, καὶ τὰ πονοῦμεν, ἐνῶ αὐτοὶ
δὲν τὰ ἐγνώρισαν καὶ δὲν τὰ στέργουσι. Διότι ἂν ἀνετρέφοντο μ' αὐτά, θὰ
ἦσαν εὐχαριστημένοι, καὶ δὲν θὰ ἐζήτουν τὴν μεταβολήν.

» Καὶ ὅμως εὐρίσκονται ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν ἐκ τῶν ἡμετέρων
τινές, τόσον ἐκφυλισμένοι, ὥστε νὰ θαυμάζωσι τὰ τῆς Παπικῆς Ἐκκλη-
σίας!

» Τώρα ἀναγκάζεται τις νὰ ἀναγνωρίσῃ ὅτι οἱ Οὐνῖται ἐκεῖνοι, καίτοι
δογματικῶς ἐκπεσόντες, καλῶς ἔπραττον τηροῦντες τὰ πάτρια ὡς πρὸς
τοὺς τύπους τουλάχιστον, καὶ μὴ ἐκφυλιζόμενοι, μὴ ἀπορροφώμενοι ἀπὸ
τὴν Λατινικὴν Ἐκκλησίαν.

Αἱ εὐλαβεῖς κυρίαὶ ἀκρατῶς εὐρωπαϊζουσι, ἐγκαταλείπουσαι ἀπὸ
δεκάδων ἐτῶν ἤδη τοὺς ὀχληροὺς γυναικονίτας, διεχύθησαν ἐφ' ἐκάτερα
τοῦ ναοῦ [...].

» Νὰ παύση π.χ. ἡ συστηματικὴ περιφρόνησις τῆς θρησκείας ἐκ μέρους πολιτικῶν ἀνδρῶν, ἐπιστημόνων, λογίων, δημοσιογράφων καὶ ἄλλων. Ἡ λεγομένη ἀνωτέρα τάξις νὰ συμμορφωθῆ μὲ τὰ ἔθιμα τῆς χώρας, ἂν θέλη νὰ ἐγκλιματισθῆ ἐδῶ. Νὰ γίνῃ προστάτις τῶν πατρίων, καὶ ὄχι διώκτρα. Νὰ ἀσπασθῆ καὶ νὰ ἐγκολληθῆ τὰς ἐθνικᾶς παραδόσεις.

» Νὰ μὴ περιφρονῆ ἀναφανδὸν ὅ,τι παλαιόν, ὅ,τι ἐγχώριον, ὅ,τι ἑλληνικόν. Νὰ καταπολεμηθῆ ὁ ξενισμός, ὁ πιθηκισμός, ὁ φραγκισμός. Νὰ μὴ νοθεύονται τὰ θρησκευτικὰ καὶ τὰ οἰκογενειακὰ ἔθιμα. Νὰ καλλιεργηθῆ ἡ σεμνοπρεπὴς βυζαντινὴ παράδοσις εἰς τὴν λατρείαν, εἰς τὴν διακόσμησιν τῶν ναῶν, τὴν μουσικὴν καὶ τὴν ζωγραφικὴν.

» Νὰ μὴ μιμώμεθα πότε τοὺς Παπικοὺς καὶ πότε τοὺς Προτεστάντας. Νὰ μὴ χάσκωμεν πρὸς τὰ ξένα. Νὰ στέργωμεν καὶ νὰ τιμῶμεν τὰ πάτρια.

» Εἶναι τῆς ἐσχάτης ἐθνικῆς ἀφιλοτιμίας νὰ ἔχωμεν κειμήλια, καὶ νὰ μὴ φροντίζωμεν νὰ τὰ διατηρήσωμεν. Ἄς σταθμήσωσι καλῶς τὴν εὐθύνην των οἱ ἔχοντες τὴν μεγίστην εὐθύνην.

» Νὰ ἐμφυσηθῆ ζωὴ χωρὶς νὰ ὑπάρχη, νὰ δοθῆ ἔμπνευσις ἐκεῖ ὅπου λείπει ἡ ψυχὴ!... Καὶ ποῦ εἶναι οἱ δόκιμοι ποιηταί μας;... Καὶ ἐὰν τοιοῦτοι ὑπάρχουν, αὐτοὶ ἐνδιαφέρονται περισσότερο διὰ τὸν Νίτς καὶ τὸν Ἴψεν παρὰ διὰ τὰ κατ' αὐτοὺς σκουριασμένα ντόπια πράγματα.

» Μόνον παρ' Ἀσιανοῖς [...] ταῦτα εἶναι τὸ ἓν ἄκρον. Τὸ ἄλλο ἄκρον ἀπαντᾷ εἰς τὰ ἦθη τῶν Ἑσπερίων [...] ὁποῖον φ ρ α γ κ ι κ ὸ ν ἄρωμα [...] Ὁ ἑλληνικὸς πολιτισμός, ὅπως καὶ ὁ Ὄ ρ θ ὁ δ ο ξ ο ς Χριστιανισμός καὶ αὐτὸ τὸ προῖόν καὶ ὁ ὀρθὸς λόγος, θέλουσι τὴν ἐν μέτρῳ προσπέλασιν καὶ παρρησίαν τῶν δύο φύλων [...].

» Ἄμυνα περὶ πάτρης θὰ ἦτο ἡ εὐσυνείδητος λειτουργία τῶν θεσμῶν, ἡ ἐθνικὴ ἀγωγή, ἡ χρηστὴ διοίκησις, ἡ καταπολέμησις τοῦ ξένου ὕλισμοῦ καὶ τοῦ πιθηκισμοῦ, τοῦ διαφθείραντος τὸ φρόνημα καὶ ἐκφυλίσαντος σήμερον τὸ ἔθνος, καὶ ἡ πρόληψις τῆς χρεωκοπίας».